

'Was ist des Teutschen Vaterland?'

De besmette woorden van Syberberg

In 1990 verscheen Syberbergs essay *Vom Unglück und Glück der Kunst in Deutschland nach dem letzten Kriege*, waarin hij het verval van de kunst in het naoorlogse Duitsland analyseert tegen de achtergrond van haar vervreemding van de natuur en van de nationale Pruisische traditie. Klaas Tindemans gaat omstandig in op Syberbergs esthetische en politieke argumentatie en komt tot de conclusie dat een voorstelling als *Ein Traum, was sonst?* geen bijdrage levert tot de moeizame discussie over de plaats van de theatermaker in het nieuwe Duitsland.

Edith Clever
in *Die Marquise*
von O

Op 11 mei 1990 besluit Günter Grass een ultieme oproep tot omzichtigheid bij de Duitse eenwording, gepubliceerd in *Die Zeit*, als volgt, na een denkbeeldige wandeling door het Leipzig van de 'Wende': "Terug naar het Plein der Bedrogenen: Leipzig, Nicolaikirche. De lichte, vrolijke, tot allerlei bespiegelingen uitnodigende ruimte. Hier begon het allemaal. Hier is nu al alle hoop begraven. En desondanks zou van hieruit - Bonn en Berlijn vergeten we - de tot nu toe ontbrekende gedachte kunnen worden getoetst: want als men van de Nicolaikirche in Leipzig een denkbeeldige draad zou trekken naar de Paulskirche in Frankfurt (waar in 1848 het liberaal-revolutionaire Duitse Parlement bijeenkwam, K.T.) en deze gedachtenlijn zou volgen... Maar waarom praat ik eigenlijk. Wie luistert er nou nog." In het geval van Grass' betoog is de fatale conclusie bijzonder pijnlijk. Hij was één van de weinige kunstenaars en intellectuelen in Duitsland die zich, zonder drammerigheid, zonder valse schaamte en steeds op zoek naar verfijnde argumenten, heeft ingezet voor 'Vernunft' bij de Duitse eenmaking, tot op het moment dat er inderdaad niemand meer luisterde. In de traditie van Friedrich Schiller die, na de grote desillusie van de Franse Revolutie, ook waarschuwde voor een al te enthousiaste vertaling van 'natuurlijke' vrijheidsidealen in praktische politiek handelen. De stem van Günter Grass is het zwijgen opgelegd, zijn woorden deden teveel aan Cassandra denken: inderdaad, want een jaar later zijn Grass' onheilstijdingen bewaarheid, en nogmaals blijkt dat je in de politiek geen gelijk moet hebben, je moet gelijk krijgen, zelfs met je ongelijk.

Fout

Maar de vaststelling van de onmacht van de kunstenaar en intellectueel Günter Grass kan ook een geruststelling zijn, in het geval van die andere kunstenaar en intellectueel, Hans-Jürgen Syberberg. Ook over zijn com-

mentaar bij de 'Wende' in de voormalige DDR - in Syberbergs terminologie 'ostliches Restdeutschland' - wordt er niet meer gesproken. Behalve hier dan, omdat het Kaaitheater het nodig achtte om de theatrale vertaling van Syberbergs vreemde ideeënwereld aan het Vlaamse publiek te tonen. Op die uitdaging ga ik graag in, niet zozeer omdat Syberbergs gedachtengoed zo fascinerend is, wel integendeel, maar omdat, naar mijn gevoel, het Kaaitheater, door *Ein Traum, was sonst?* mee te produceren en in Brussel te presenteren, een kans gemist heeft om een discussie over het 'nieuwe Duitsland' in Europa, en de betekenis daarvan voor de Vlaamse cultuur, op een zinvolle manier te voeren. Het Kaaitheater heeft voor dit debat - in de mate dat we daaraan overigens behoefte hebben - de slechtst mogelijke intellectuele voorzet gegeven. Syberberg is, om een misschien wat te gemakkelijk cliché te gebruiken, op een subtiele manier gewoon 'fout'.

Zijn betoog moet met esthetische en politieke argumenten tegengesproken worden, we mogen ons niet meer bezondigen aan de fout die vele progressieve critici in de jaren '70 maakten, die esthetische vorm en maatschappelijke boodschap in een kunstwerk van elkaar loskoppelden, en daarbij Leni Riefensthal tot een artistiek voorbeeld verhieven - daarbij voorbijgaand aan het feit dat haar enige esthetisch en politiek standpunt de verheerlijking van het nazisme was. Syberberg maakt overigens dezelfde fout, waar hij de volkerenmoord van Hitler-Duitsland historisch minimaliseert, en enkel aandacht besteedt aan de in zijn ogen sublieme wijze waarop Hitler Duitsland als natie, als 'Reich' tot een groot kunstwerk verhief, waarbij de Führer helaas niet van het voorrecht genoot om, zoals Nero, Rome (in dit geval Berlijn) te zien branden. Syberberg ontkent de gruwelen van het nationaal-socialisme niet, hij weigert alleen halsstarrig om de historische en de esthetische betekenis ervan te onderzoeken. In zijn ogen is de kunst, in Duitsland en elders, na de nederlaag van het nazis-

me definitief in verval geraakt, en dit is de schuld van de overwinnaars - de Sovjets en de Amerikanen.

Auteur Syberberg

Ein Traum, was sonst?, de toneelvoorstelling, kan moeilijk los gezien worden van de ontwikkelingen in het denken van Syberberg, met name zoals hij die, een goed jaar geleden, heeft neergeschreven in *Vom Unglück und Glück der Kunst in Deutschland nach dem letzten Kriege*. Een bijzonder weerbarstig geschrift, lange zinnen, vaak herhaalde redeneringen, semi-poëtische ontboezemingen en vooral: een totaal ontbreken van ironie en zelfrelativering. De Duitse ziekte, zoals Grass die formuleert: te veel zelfbewustzijn, te weinig zelfbesef. De stelling zelf waarmee Syberberg de naoorlogse kunst in Duitsland te lijf gaat is relatief eenvoudig: deze Duitse kunst, voorzover ze die naam nog waardig is, heeft zichzelf een aantal taboes opgelegd, waardoor ze vreemd is van de verbondenheid met de natuur, van de nationale (Pruisische) traditie die de Duitse kunst sinds de glorieusheid van Goethe en Schiller zo superieur heeft gemaakt. Hierdoor is die kunst, dixit Syberberg, niet meer in staat antwoorden te formuleren op de vragen die Duitsland bezig houden, anno 1990. Het resultaat hiervan is dat door het 'geweld van de meerderheidsdemocratie' het land vernietigd wordt, de natuur kapot gaat, zowel het natuurlijk milieu als de natuurlijke waarden. Syberberg schreef de eerste twee delen van zijn boek - over de teloorgang van de esthetiek en over de vernietiging van politiek en natuur - vóór de val van de Berlijnse muur: oorspronkelijk wilde hij zijn boek tot deze hoofdstukken beperken, maar hij zag zich door de gebeurtenissen in de DDR gedwongen er een derde hoofdstuk bij te schrijven, een nogal triomfalistisch stuk over het einde van het 'reële socialisme' - dat in Syberbergs 'Blut-und-Boden'-denken nog veel minder 'natuurlijk' is dan de consump-